

УДК 341.241.4

К. О. ЛИТВИНЕНКО

*Кирило Олександрович Литвиненко, студент
2 курсу магістратури Інституту міжнародних від-
носин КНУ імені Тараса Шевченка*

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВА ОЦІНКА ПАКТУ МОЛОТОВА-РІББЕНТРОПА

Важливість аналізу радянсько-німецького пакту, його відповідності існуючим на той час нормам міжнародного права зумовлена відсутністю однозначної оцінки цієї події, трактування якої нині має досить виразний ідеологічний підтекст. Одним із прогнозованих наслідків пакту стало об'єднання українських етнічних територій в УРСР, як наслідок – возз'єднання українського народу в межах однієї держави, що стало важливим фактором у створенні згодом незалежної України. На думку автора, для вітчизняної науки важливим є прийняття конкретної позиції щодо подібних історичних подій, яка має ґрунтуватися на певних об'єктивних факторах, зокрема, і на результатах правового аналізу.

Оскільки дана робота не ставить на меті дослідити політичні чи інші причини та передумови укладання радянсько-німецького пакту, доцільно проаналізувати відповідність пакту Ріббентропа-Молотова та протоколів до нього чинним на час укладення нормам міжнародного права, а також виокремити міжнародно-правові наслідки його укладання.

Радянсько-німецький пакт був підписаний в ніч з 23 на 24 серпня 1939 року.

Договір складався з короткого вступу та семи статей.

У вступі було зазначено, що пакт спирався на радянсько-німецький договір про дружбу та нейтралітет 1926 року.

Перша стаття передбачала утримання від взаємних агресивних дій як окремо, так і колективно з іншими сторонами.

Стаття друга підкреслювала, що жодна сторона не надаватиме підтримку третім державам, що будуть вести агресивні дії щодо однієї з них. Розвивала цю позицію четверта стаття, яка забороняла сторонам брати участь в угрупованні держав, які прямо чи опосередковано направлені проти однієї з них.

Стаття третя передбачала продовження міждержавних контактів у майбутньому з метою інформування іншої сторони щодо питань, які охоплюють їх взаємні інтереси. Продовжувала цю ідею п'ята стаття, яка проголошувала мирне врегулювання можливих конфліктів та спорів шляхом дружнього обміну думками, або створення спеціальних комісій з вирішення конфлікту.

Шоста стаття встановлювала строк дії договору – 10 років з можливим автоматичним продовженням ще на п'ять років за умови, якщо договір не буде денонсованим за рік до спливу терміну дії.

Насамкінець, сьома стаття встановлювала необхідність його ратифікації в можливий найкоротший строк. Місцем обміну ратифікаційними грамотами було обрано Берлін, а чинність договору починалася із самого моменту його підписання¹.

Оцінки юридичної сторони договору суперечливі. Згідно з позицією одних вчених договір про ненапад сам по собі (без протоколу) не містить нічого незвичайного і являє собою типовий договір про ненапад, приклади яких досить часто зустрічалися в тогочасній європейській історії (наприклад аналогічний пакт між Німеччиною та Польщею)². Втім, дехто звертає увагу на те, що в договорі відсутній пункт, який скасовує його дію у випадку, якщо одна зі сторін вчинить агресію (такий пункт був присутній у більшості договорів про ненапад, укладених СРСР)³. У вихідному радянському проекті договору дотримання нейтралітету мало передумовою ситуацію, за якої інша сторона виявиться «об'єктом насильства або нападу з боку третьої держави», але остаточна редакція статті другої договору передбачала дотримання нейтралітету в разі, якщо одна із сторін стане не об'єктом нападу, але «об'єктом військових дій з боку третьої держави». У результаті договір широко відкривав двері для будь-якого нападу Німеччини, «спровокованого» нібито актом насильства з боку третьої держави. Слід також враховувати, що договір тісно пов'язаний із секретним протоколом і не може оцінюватися окремо від нього, так само як і поза конкретно передвоєнною ситуацією тих днів.

На думку автора, саме укладання секретних протоколів мало найбільше міжнародно-правове значення. Ще на початку обговорення проекту договору Сталін заявив, що він потребує додаткових угод, які сторони не будуть публікувати і триматимуть в повній таємниці⁴.

Згодом, радянська сторона буде відрікатися від факту існування даних протоколів, а офіційна публікація їх буде здійснена вже у незалежній РФ в 1992 році.

Отже, секретний протокол до договору відносив до сфери інтересів СРСР у Прибалтиці Латвію, Естонію і Фінляндію, Німеччини – Литву; в Польщі розділ проходив по лінії Нарев–Вісла–Сян, Вільнюс переходив від Польщі Литві. При цьому саме питання про те, чи бажано з точки зору інтересів договірних сторін збереження польської держави, надавалося «ходу подальшого політичного розвитку», але в будь-якому випадку мало вирішуватися «в порядку дружньої обопільної згоди». Фактично секретні протоколи передбачали четвертий поділ Польщі. Крім того, СРСР підкреслив свій інтерес до Бессарабії, а Німеччина не заперечувала проти інтересів СРСР у цьому регіоні Румунії⁵.

Текст радянсько-німецького договору загалом не являє собою нічого незвичайного і є типовим договором про ненапад тих часів. Втім, на думку автора, недоцільно розглядати цей документ окремо від секретних протоколів, оскільки очевидним є те, що саме укладання останніх було головним завданням обох сторін на зустрічі в Москві.

Згідно зі ст. 10 Статуту Ліги Націй «члени Ліги зобов'язуються поважати і зберігати проти будь-якого зовнішнього вторгнення територіальну цілість і існуючу політичну незалежність всіх членів Ліги». Всі три статті таємного протоколу, які стосуються територіальних претензій СРСР та Німеччини, суперечать даній нормі.

Надалі в Статуті йдеться про таке: якщо між державами виникне спор, що може спричинити за собою розрив, вони або звернуться до третейського розгляду, або до розгляду в Раді Ліги Націй, але в жодному разі не будуть вдаватися до війни до закінчення тримісячного терміну після рішення третейських суддів або доповіді Ради. Також Статут надавав можливість вирішення спорів безпосередньо в Раді. Підписуючи пакт, Німеччина та Радянський Союз тим самим відмовились від вирішення територіальних спорів з третіми сторонами мирними методом міжнародного арбітражу.

СРСР, підписавши пакт про ненапад, також порушив ст. 18 Статуту, яка проголошувала: «будь-які міжнародні договори або міжнародні зобов'язання, що укладаються в майбутньому членом Ліги, повинні бути негайно зареєстровані Секретаріатом і опубліковані ним можливо скоро. Ніякі з цих міжнародних договорів або зобов'язань не стануть обов'язковими, поки не будуть зареєстровані». Адже секретні протоколи, що несли міжнародно-правові зобов'язання сторін, були приховані не тільки від світового співтовариства, а навіть від парламентів, які ратифікували договір.

Стаття 20 Статуту проголошувала, що Члени Ліги визнають (кожен, наскільки це його стосується): даний Статут скасовує всі зобов'язання або угоди *inter se*, що суперечать його умовам, і урочисто зобов'язуються подібних в майбутньому не укладати⁶. Зрозуміло, що ця норма теж порушувалась обома сторонами.

Звичайно, німецько-радянський пакт суперечив і чинному договору про відмову від війни в якості знаряддя національної політики, що був підписаний в Парижі 27 серпня 1928 року. Пакт Бріана-Келлога, учасниками якого на 1938 р. були 63 держави, в тому числі СРСР та Німеччина, встановлював, що сторони, які приєднуються до нього, засуджують війну як знаряддя вирішення міжнародних спорів та відмовляються використовувати її у своїх взаємних відносинах як знаряддя національної політики, а також те, що будь-які міжнародні спори, незалежно від їх характеру, мають вирішуватись мирними способами⁷. У даному випадку принцип *pacta sunt servanda* теж був відкинтий.

Отже, можемо казати про значну невідповідність пакта Ріббентропа-Молотова та секретних протоколів до нього існуючим на той час нормам міжнародного права. Це ще раз підтверджує, що головним недоліком міжвоєнного міжнародного права була відсутність дієвих гарантій його дотримання та ефективного механізму запобігання правопорушенням, слабкий рівень розвитку нормативного регулювання міжнародно-правової відповідальності і санкцій⁸.

Як легко передбачити, однозначної позиції в питанні сучасної міжнародної правової оцінки пакту Ріббентропа-Молотова немає. Варто зазначити, що навіть радянські дослідники критикували його. Так, один із ідеологів розвалу КПРС та СРСР, член Політбюро ЦК КПРС А. Яковлев навіть пропонував рахувати дату початку Другої світової війни 23 серпня 1939 р., а не 1 вересня⁹. А з'їзд народних депутатів СРСР 24 жовтня 1989 р. прийняв резолюцію, в якій засудив таємний протокол до пакту, називаючи його актом власної волі, жодним чином не пов'язаною з волею радянського народу, який не може нести за нього жодної відповідальності¹⁰. Також, за рішенням комісії з'їзду, таємний протокол слід вважати недійсним з моменту його підписання. Нинішня західна суспільна думка теж засуджує цей документ. Так, Парламентська асамблея ОБСЄ у своїй резолюції на початку липня 2013 р. поклала всю вину за розв'язання Другої світової війни на нацистську Німеччину і Радянський Союз. У резолюції підтримано пропозицію Європарламенту проголосити 23 серпня Днем пам'яті жертв нацизму й сталінізму¹¹. Втім, офіційна радянська, а нині – російська історіографія виправдовує укладення пакту Ріббентропа-Молотова як намагання не потрапити в міжнародну ізоляцію, викликану Антиконтинентальним пактом і передбачити об'єднання європейських країн проти СРСР.

Однозначно можна сказати тільки те, що дискусії щодо юридичної сили пакту Ріббентропа-Молотова та протоколів до нього, дипломатичного, політичного значення і т.д. тривають і досі. З точки зору міжнародно-правового аналізу цей договір став одним із визначальних факторів руйнації того міжнародного правопорядку періоду Ліги Націй, який фактично перестав бути регулятором міжнародних відносин з моменту

акту агресії Німеччини проти Польщі 1 вересня 1939 року¹². Зрештою, виходячи з цього можна зробити висновок, що цей документ вплинув і на формування нового правопорядку. Сам факт його укладення та наслідки цього поставили перед міжнародним співтовариством завдання розробити ефективний механізм дотримання та реалізації міжнародно-правових норм, а також основних принципів міжнародного права, таких як заборони застосування сили або загрози силою, суверенної рівності держав, невтручання, територіальної цілісності держав, непорушності державних кордонів, мирного врегулювання спорів, добросовісного виконання міжнародних зобов'язань тощо, які були закріплені в Статуті ООН, міжнародних договорах, рішеннях міжнародних органів та організацій, міжнародних судів і арбітражних трибуналів тощо.

Ще за часів Київської Русі мала місце «таємна дипломатія», прикладом якої був договір київського князя Святослава і візантійського патриція Калокіра¹³, але тільки катастрофічні наслідки Другої світової війни поставили необхідність її заборони.

З точки зору міжнародного права пакт Ріббентропа-Молотова та таємні протоколи до нього стали одним із факторів провалу Версальсько-Вашингтонської системи. Втім, вони зумовили пошук оптимальних рішень для побудови вже сучасного міжнародного правопорядку, який міг би забезпечити дотримання норм міжнародного права та передбачити подібні грубі порушення у майбутньому.

Отже, можемо зробити такі висновки.

1. Текст самого пакту Ріббентропа-Молотова не містить порушень норм міжнародного права тих часів і є типовим договором про ненапад, які в той період часу уклалися доволі часто. Більшу увагу привертають секретні протоколи до нього, які, по-перше, є прикладом так званої таємної дипломатії, по-друге, зачіпають інтереси третіх країн і, по-третє, порушують чинні на час укладення норми міжнародного права.

2. Донині тривають дискусії щодо юридичної сили договору про ненапад між Німеччиною та Радянським Союзом, так само як і про його міжнародно-правову оцінку. На думку автора, якщо не брати політичний, ідеологічний чи моральний аспекти цього питання, то даний документ з точки зору міжнародного права варто розглядати як грубе порушення, яке стало одним з чинників краху міжнародного правопорядку періоду Ліги Націй і вплинуло на розбудову нового правопорядку, норм та принципів сучасного міжнародного права.

¹ Год кризиса. 1938–1939. Документы и материалы в двух томах. Составитель МИД СССР. – 1990. Документ № 602.

² Семиряга М. И. Советско-германские договоренности в 1939 – июне 1941 г.: взгляд историка // Сов. государство и право. – 1989. – № 9. – С. 93.

³ Див. Пронин А. А. Советско-германские соглашения 1939 года: истоки и последствия (монография) // Международный исторический журнал. – 2000. – № 11.

⁴ Карпов В. В. Маршал Жуков: Его соратники и противники в дни войны и мира. – М., 1994. – С. 129–130.

⁵ Секретный дополнительный протокол к Договору о ненападении между Германией и СССР [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.hrono.ru/dokum/193_dok/19390823dop.php

⁶ Статут Ліги Націй [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.doc20vek.ru/node/451>

⁷ Договор об отказе от войны в качестве орудия национальной политики [Электронный ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_647

⁸ Буткевич В. Г., Мицик В. В., Задорожний О. В. Міжнародне право. Основи теорії: Підручник / За ред. В. Г. Буткевича. – К.: Либідь, 2002. – С. 92.

⁹ Реабилитации пакта Молотова-Риббентропа не будет. История вопроса [Электронный ресурс]. – Режим доступу: <http://www.rian.ru/society/20080505/106556830.html>

¹⁰ Ведомости Съезда народных депутатов СССР и Верховного Совета СССР. 1989. – № 29. – С. 579.

¹¹ Зілгалов В. Передумови і значення підписання Пакту Молотова-Ріббентропа та Україна [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.radiosvoboda.org/content/article/1802648.html>

¹² Дмитрієв А. І., Дмитрієва Ю. А., Задорожний О. В. Історія міжнародного права. – К.: Видавничий дім «Промені», 2008. – С. 272–273.

¹³ Там само. – С. 236.

Резюме

Литвиненко К. О. Міжнародно-правова оцінка пакту Молотова-Ріббентропа.

У статті робиться спроба надати міжнародно-правову оцінку радянсько-німецького пакту про ненапад, більш відомого як пакт Молотова-Ріббентропа, та секретного протоколу до нього. Досліджується відповідність цього договору нормам міжнародного права, чинним на час його укладення, зокрема, відповідність Статуту Ліги Націй (чинного для СРСР як учасника організації) та Договору про заборону війни як засобу національної політики (пакт Бріана-Келлога).

Ключові слова: право міжнародних договорів, пакт про ненапад, Ліга Націй, пакт Бріана-Келлога, міжвоєнна дипломатія.

Резюме

Литвиненко К. А. Международно-правовая оценка пакта Молотова-Риббентропа.

В статье делается попытка предоставить международно-правовую оценку советско-германского пакта о ненападении, более известного как пакт Молотова-Риббентропа, и секретного протокола к нему. Исследуется соответствие этого договора нормам международного права, действующим в момент его заключения, в частности, соответствие Уставу Лиги Наций (действующего для СССР как участника организации) и Договору о запрещении войны как средства национальной политики (пакт Бриана-Келлога).

Ключевые слова: право міжнародних договорів, пакт о ненападении, Лига Наций, пакт Бриана-Келлога, міжвоєнна дипломатія.

Summary

Lytvynenko K. International legal appraisal of the Molotov-Ribbentrop pact.

The article attempts to provide an international legal analysis of the Soviet-German aggression pact, better known as the Molotov-Ribbentrop Pact and the secret protocols. It is studied the compliance of this agreement with the norms of international law effective at the time of its conclusion, in particular, the compliance with the Charter of the League of Nations (acting for the USSR as party to the organization) and with the Treaty on the prohibition of war as an instrument of national policy (Kellogg-Briand Pact).

Key words: law of treaties, pacts of non-aggression, the League of Nations, the Kellogg-Briand Pact, inter war diplomacy.

Отримано 17.09.2013

УДК 341 : 339

О. Ю. САФОНОВА

*Оксана Юрїївна Сафонова, магістр ДВНЗ
«Київський національний економічний університет
імені Вадима Гетьмана»*

УКРАЇНА В МІЖНАРОДНО-ПРАВОВОМУ РЕГУЛЮВАННІ ВИРІШЕННЯ ТОРГОВЕЛЬНИХ СПОРІВ У СОТ

*«У спорі немає ні вищих, ні нижчих, ні звань, ні імен:
важлива одна лише істина, перед якою рівні всі.»
Ролан Р.*

Механізм вирішення спорів у СОТ є унікальною системою вирішення актуальних торговельних питань за допомогою консенсусу. Врегулювання спорів у СОТ є універсальною за своєю суттю та змістом системою, яка підтверджує, що вирішення спору у СОТ значно відрізняється від вирішення спору в національному чи міжнародному суді, вирішення торговельних спорів гомогенне поєднання арбітражних, дипломатичних та судових елементів у одне ціле.

Надзвичайно актуальну роль у реалізації цілей та завдань СОТ відіграє діючий правовий механізм вирішення спорів між державами-членами, що передбачає досягнення незалежного та справедливого вирішення спорів.

Механізм вирішення спорів у СОТ має на меті «полегшити» взаємовідносини як між державами – членами СОТ, так і між державами, які не є членами СОТ, оскільки держави – члени СОТ зобов'язані звертатися до органів врегулювання спорів СОТ при виникненні економічних спорів.

Актуальні аспекти зазначеної проблеми представлені у працях таких науковців: А. В. Духневича, З. К. Шмігельської, А. С. Лекаря, А. А. Мережко, В. Н. Денисова, В. І. Муравйова, В. Г. Буткевича.

Дослідження науково-практичного механізму вирішення спорів у СОТ, що сприятиме виявленню стратегічної позиції України як держави – члена СОТ, проаналізувати напрями реалізації та захисту економічних інтересів.

Спір у СОТ – це розбіжність між двома або більше членами СОТ, коли одна держава стверджує, що дії, нормативні акти або підходи інших держав наносять шкоду її інтересам. Зазвичай, спори виникають тоді, коли держава-експортер вважає, що держава-імпортер несправедливо ставиться до експортованих нею товарів або послуг, що не відповідає правилам СОТ. Перша офіційна ознака спору з'являється у вигляді «заявки на проведення консультацій» – тобто заявки на проведення конфіденційних переговорів між учасниками спору, що, як правило, проводяться в Женеві. «Заявки на проведення консультацій» є першою подією в «розкладі» з врегулювання спорів, послідовність яких може привести до прийняття рішення щодо відповідного спору Органом врегулювання спорів, якщо учасники спору раніше не дійдуть згоди між собою. Зазвичай спір базується на певній комерційній проблемі, пов'язаній з правилами, що застосовуються урядом іншої країни, однак спір у розумінні СОТ починається лише тоді, коли уряд того чи іншого члена СОТ повідомить Секретаріат СОТ про існування такого спору¹.

Головним міжнародним документом, який регламентує дане питання, є Домовленість про правила та процедури врегулювання суперечок від 15 квітня 1994 р., що складається з 27 статей та 4 додатків.

Домовленість про правила та процедури врегулювання суперечок (далі – ДВС), яка увійшла до Заключного акту Уругвайського раунду як невід'ємна складова Марракеської угоди про заснування Світової організації торгівлі, насамперед наголошує, що для ефективного функціонування СОТ справи потрібно вирі-